

BALATLAR ÖRNEKLERİYLE AVRUPA'DA OSMANLI PAZARI İÇİN ÜRETİLEN PORSELENLER*

PORCELAINS MANUFACTURED FOR THE OTTOMAN MARKET IN EUROPE WITH EXAMPLES OF BALATLAR

Öğr. Gör. Dr. Deniz DEMİR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Temel Sanat Bilimleri Bölümü
deniz.demir@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-2359-3932

MAKALE GELİŞ TARİHİ: 9 Kasım 2023 • YAYIMA KABUL TARİHİ: 26 Nisan 2024

Öz

Sinop'ta yer alan Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğundaki arkeolojik çalışmalar, 2010 yılından itibaren Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU kazı başkanlığında sürdürülmektedir. Burada yapılan çalışmalarla çok sayıda seramik ve porselen gün ışığına çıkarılmış, Avrupa'dan ithal edilen sayısız porselen de önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur. Bunlar arasında Sarreguemines porselen fabrikasında üretilmiş I porselen fincan tabağı ve bu tabağın benzerine ait parçalar Osmanlı pazarı için üretilmiş olması bakımından önemlidir. Tama yakın halde bulunan fincan tabağının iç kısmında kırmızı zemin üzerine işlenen ay-yıldız motifleri ile Osmanlıca yazılmış "buyrunuz efendim" ve "sefa-i hatir ile" ifadeleri dikkat çekmektedir. Mavi zemin üzerine benzer bezemelerin işlendiği eserin 4'te birlik kısmı dört parça halinde bulunmuş, parçaların eksikliği nedeniyle üzerindeki yazılar okunamamıştır. Balatlar buluntuları arasındaki bu eserlerin benzerleri çeşitli arkeolojik kazı buluntuları arasında, müze depolarında, teşhir salonlarında, koleksiyonlarda ve müzayelerde satışa çıkarılan eserler arasında da görülmektedir. Çalışmamızda Balatlar kazısında bulunan bu iki eser çıkış noktası alınarak Avrupa'da Osmanlı beğeni için yapılan eserlere odaklanılacaktır.

Abstract

Archaeological studies in the building complex known as Balatlar Church in Sinop have been carried out under the direction of Prof. Dr. Gülgün Köroğlu since 2010. With the work carried out here, many ceramics and porcelains were brought to light, and numerous porcelains imported from Europe also constituted an important data source. Among these, a porcelain cup plate produced in the Sarreguemines porcelain factory and pieces similar to this saucer are important because they were produced for the Ottoman market. On the inside of the almost complete plate, the crescent-star motifs on a red background and the expressions "here you are, sir" and "with pleasure" written in Ottoman language attract attention. One-fourth of the work, which has similar decorations on a blue background, was found in four pieces, and the inscriptions on it could not be read due to the lack of pieces. Similar ones to these artifacts among the Balatlar finds are also seen among various archaeological excavation finds, museum warehouses, exhibition halls, collections and works put up for sale at auctions. In our study, we will focus on the works made for the Ottoman taste in Europe, taking these two works found in the Balatlar excavation as the starting point.

Anahtar Kelimeler: Balatlar, Porselen, Avrupa, Osmanlı.

Key Words: Balatlar, Porcelain, Europe, Ottoman.

* Bu makale, yeni bilgi ve bulgular ışığında "Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular" adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU ve Prof. Dr. Gülgün YILMAZ'a sonsuz teşekkürlerimle...

Giriş

Sinop il merkezinde yer alan Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı topluluğundaki arkeolojik çalışmalar, 2010 yılından itibaren Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU kazı başkanlığında sürdürülmektedir. Burada yapılan çalışmalar sonucu, çok sayıda seramik ve porselen eser gün ışığına çıkarılmıştır. Bu eserler arasında Avrupa'dan ithal edilen (yoğunlukla İngiltere, Fransa) sayısız porselen de önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur. Bunlar arasında Osmanlı pazarı için üretilmiş örnekler de yer almaktadır. Bu eserlerden bahsetmeden önce Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır.

19. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti, Avrupa'daki ekonomik ve toplumsal gelişmelere karşı, varlığını olabildiğince kendi geleneksel yaşam tarzı çerçevesinde sürdürmeye çalışmışsa da yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisinde duraganlık görülmeye başlamıştır. Bu dönemde dış ticaret hacmi ve İmparatorluk içindeki üretim faaliyetleri % 2-3 kadardı. Fakat 18. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan Sanayi Devrimi (1760), 19. yüzyıla varıldığında bütün üretim faaliyetleri alanında etkili olmuş ve bu etki tüm dünyada kendini hissettirmiştir. Sanayi Devrimi'nin doğurduğu etkilerle, zaman içinde Osmanlı pazarı da Batı'nın sanayileşmiş malları ile tanışmış, Balta Limanı Ticaret Anlaşması (1838)'nin de etkisiyle Osmanlı toprakları kısa sürede birçok Avrupalı üretici için önemli bir pazar konumuna gelmiştir (Tokgöz, 2000: 365-376). Bunun sonucu olarak, Avrupalı üreticilerin ortaya koyduğu yeni ürünlerde (kumaş, halı, cam, seramik ve porselen eşyalar vb.) Osmanlı beğenisine hitap eden motif ve bezemeler yoğun bir şekilde görülmeye başlamıştır. Avrupalı üreticiler tarafından bu anlayışla ortaya koyulan ürünler arasında porselenler de dikkat çekmektedir. Sanayileşmenin doğurduğu bu gelişmeler, doğal olarak ülkeler arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerde de etkili olmuştur.

Çalışma kapsamında ele alınan eserlerin bulunduğu Balatlar Kilisesi kazısının da sınırları içinde olduğu Sinop, bir liman kenti olması nedeniyle, Osmanlı döneminde ticari faaliyetlerin gerçekleştiği önemli bir noktadaydı (Görsel 1). Bu çalışmada bahsi geçen Balatlar kazısında gün ışığına çıkarılan ithal eserler, Sinop'un konum olarak ülkeler arasındaki ticari faaliyetler açısından önemini vurgular niteliktedir.

Görsel 1: Balatlar yapı topluluğu havadan görünüm.

Sinop

Sinop, coğrafi ve jeopolitik konumu itibarıyla, Karadeniz'in güney sahillerindeki en korunaklı doğal liman olma özelliği gösteren bir merkez olup antik dönemlerden itibaren bu şehir, Kuzey Afrika, Mezopotamya ve Anadolu ile Karadeniz'in kuzey sahasını birbirine bağlayan ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu kent, önemli bir ithalat-ihracat limanı olarak Kastamonu, Ankara, Amasya, Tokat ve Sivas hinterlandına bağlantıyı sağlıyordu. Böylece hem ithal edilen mallar hem de yerel ürünler için pazar niteliği taşıyan hinterland bölgesi şehirlerinin ticari faaliyetlerini de canlandırıyor. Tarihsel süreçte Sinop'ta, Milet, Ceneviz, Venedik kolonileri kurulmuş olup bu kent bilhassa Selçuklu ve Bizans hâkimiyeti sırasında Kırım ile bağlantı sağlanan vazgeçilmez bir liman kenti olmuştur (Yaşayanlar, 2015: 197). Selçuklu hâkimiyeti sırasında Pervanoğulları beyliğinin kurulduğu Sinop, Osmanlı hâkimiyetine ilk olarak Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) girmiş, Timur istilası sonrası bölgenin idaresi İsfendiyaroğulları/Candaroğulları'na geçmiştir. Fatih'in Karadeniz sahillerini hâkimiyeti altına almak üzere çıktığı sefer sırasında, şehir ikinci kez Osmanlı idaresine geçmiş, İsfendiyaroğulları/Candaroğulları döneminden (1392-1440) kalan Sinop tersanesi de Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Öz, 2009: 253; Darkot, 1967: 686). Görüldüğü gibi Sinop Limanı, antik dönemden itibaren önemli bir ticaret merkezi olma özelliğini korumuştur. Balatlar Kilisesi Kazısı'nda bulunan 19. yüzyıla ait buluntular arasında yer alan ithal eserler, geç Osmanlı döneminde de Sinop'un ticari merkez olma durumunu koruduğunun göstergesidir (Görsel 2).

Görsel 2: İngiltere'den ithal edilen porselen örnekleri.

Balatlar Kazısı ve Buluntuları

Sinop ili, Merkez ilçe, Ada Mahallesi, 24 pafta, 251 ada, 2 parselde yer alan Balatlar Kilisesinin bulunduğu mahalle, bugün Kefevi Mahallesi olarak da bilinmektedir. Söz konusu yapı topluluğunda, “Balatlar Kilisesi Kazısı” adıyla T.C. Bakanlar Kurulu kararıyla 2010 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gülgün KÖROĞLU başkanlığında başlatılan arkeolojik kazı çalışmaları halen sürmektedir. Bu kazı ve araştırmalar, Sinop’un tarihinin daha da aydınlatılması hususunda önemli veriler ortaya koymaktadır. Balatlar yapı topluluğu, inşa edildiği ilk günden itibaren, tarihsel süreç içerisinde farklı işlevlerde kullanılmış yapı kalıntılarını içermektedir. Buna göre, kullanım aşamaları ana başlıklarıyla; Hellenistik, Roma Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerini kapsamaktadır (Köroğlu-vd., 2021: 76).

Kazı çalışmaları esnasında ortaya çıkarılan en erken tarihli veriler, yapı kalıntılarının güney-batı bölümünün zemin seviyesinde keşfedilen (Hellenistik dönem) büyük blok taşlar ile oluşturulmuş zemindir. Aynı alan içerisinde bulunan Hellenistik dönem seramikleri de buradaki Hellenistik yaşama dair (MÖ 4. yüzyıl- I. yüzyıl) net veriler sunmaktadır. Bugün örtü sistemine kadar ayakta olan yapı kalıntısı ise Hellenistik zemin üzerine inşa edilmiş Roma dönemi (2-3. yüzyıl) hamam yapısıdır (Köroğlu-vd., 2021: 75-86). Çalışmalar sonucu yapının 4. yüzyılın hemen başında kiliseye evrildiği anlaşılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda tespit edilebilen ikinci kilise evresi, 6. yüzyılın ikinci çeyreği ve 7. yüzyıl arasındaki dönemi kapsamaktadır. Kilise içerisinde yapılan gömülerin dışında bu ikinci kilise evresinde tonozlu mezarlar da tespit edilmiştir. Bu mezarlardan açığa çıkartılan nadir buluntular (kandiller, kemer tokaları, altın saç filesi vb.) Erken Bizans döneminin özgün örneklerini oluşturmaktadır. Yapı topluluğundaki sonraki kilise evresi, Orta Bizans döneminde Apoditarium mekânının kiliseye dönüştürülmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bugüne kısmen korunaklı biçimde ulaşabilmiş duvar resimlerinden, kaynaklardan ve mekânın güneyinde bulunan ana giriş kapısının kemer alınlığı üzerine resmedilen Koimesis (Mer-

yem'in Uykusu/Ölümü) sahnesinden, yapının Meryem'e atfedildiği anlaşılmıştır (Bryer&Winfield, 1985: 82; Köroğlu-vd., 2021: 80). Kaynaklardan öğrenilen bilgilerden ve bugün günümüze ulaşamayan ancak eski resimlerinde net bir biçimde görülebilen onarım kitabesinden anlaşıldığı üzere yapının, 23 Nisan-31 Aralık 1640 tarihleri arasında yeniden dekore edilerek resmedildiği ve onarıldığı bilinmektedir. Aslında bu onarım, kazılar sırasında az miktarda ele geçen Selçuklu buluntularının ve neredeyse hiç tespit edilmeyen Türk Beylikleri dönemi tabakalarının olmayışını kısmen açıklamaktadır. Yapının, 13. yüzyıl ile 17. yüzyıl arasını kapsayan dönemde bir müddet âtil kalmış olması muhtemeldir. Kent hakkında, Türk İslam dönemi yazılı belgelerinde yürütülen çalışmalarda da yapı ile alakalı neredeyse bu belirtilen tarihler içerisinde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yapının, 17. yüzyılda restorasyon geçirmesinin ardından, kent belleğindeki ayrıcalıklı yerini zamanla yitirmiş olduğu söylenebilir. Erken Bizans döneminde gömülmek için zengin, soylu ya da din adamı olmayı gerektiren yapıda; bu dönemin hemen ardından Palaestra mekânının halk mezarlığı olarak kullanıma açıldığı tespit edilmiştir. 17. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasını kapsayan son devirde bu yapı topluluğu, kentte kalabilmiş az sayıdaki Hristiyan Rum cemaat tarafından ibadet mekânı ve mezarlık alanı olarak kullanılan bir yer haline dönüşmüştür. Bu dönem içerisinde, halkın ve din adamlarının mezarlık alanlarının birbirinden ayrılmaya başladığı dikkat çekmiştir¹. Kazı çalışmalarında Caldarium mekânının kuzey haç kolunda kendine has mimari özellikleriyle oturarak veya kısmen uzanır durumda defnedilmiş din adamlarına ait bir mezarlık alanı keşfedilmesi bukanı güçlendirmiştir. Tören kıyafetleriyle birlikte defnedilen bu din adamlarının mezarlarından açığa çıkarılan iki İncil, çeşitli kumaşlar ve ayakkabılar² kazı çalışmalarının Osmanlı dönemine dair önemli buluntu gruplarındandır³ (Köroğlu-vd., 2021: 75-86). Bununla beraber, bahsi geçen Geç Osmanlı dönemi Rum-Ortodoks mezarlarında tespit edilen çeşitli mezar hediyesinin yanında mezarlara bırakılan kaplar da önem arz etmektedir. Bu kaplar genel olarak tek renk sırlı (sarı, yeşil), slip ve sır altı bezemeli Çanak kale seramikleri ve ithal porselenlerden oluşmaktadır⁴. İthal porselenlerin bir kısmı da bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Porselen Örnekleri

Çalışmanın konusunu oluşturan ay-yıldızlı porselen eserlerden birinin damgasında "Opaque de Sarreguemes" yazısının okunması bu eserlerin Fransa üretimi olduğunu ortaya koymuştur. Sarreguemes, Fransa'nın Almanya sınırında

1 Balatlar Kilisesi kazısında tespit edilen mezarlar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sanem Soylu Yılmaz, Hristiyan Mezar Gelenekleri-Sinop Balatlar Kilisesi Örneği (5-20. Yüzyıllar), Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, Ankara, 2023.

2 Balatlar Kilisesi mezarlık alanında bulunan ayakkabılar ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Ceyhan Berkol, Ayak İzinin 10000 Yıllık Öyküsü ve Osmanlı Uygarlığında Ayakkabı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2019, İstanbul, s. 151-164.

3 Balatlar Kilisesi Kazısı ve buluntuları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Sinop-Balatlar Kazısı ve Buluntuları I (Ed. Köroğlu, G.-İnanan, F.-Hetto, O.) (2023). KİTABEVİ Yayınları, İstanbul.

4 Detaylı bilgi için bkz. Deniz Demir, Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023.

yer alan bir kent olup 18. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli fabrikaların kurulmasıyla önemli bir seramik üretim merkezi haline gelmiştir. Burada, 1770'lerde Paul Utzschneider tarafından kurulan fayans fabrikası, ilk seramik fabrikası olarak değerlendirilebilir. Fransız Devrimi sonrası ekonomide yaşanan zorluklar ve savaşlarla birlikte 1790'da Nicolas Henri Jacobi tarafından kurulan ilk fabrika, Jacobi'nin borca girmesiyle 1800'de P. Utzschneider'e devredilmiştir (Decker, 2014: 384). Bu dönemde fabrika, en önemli üretimini gerçekleştirmiş Utzschneider, İngiltere'ye yapmış olduğu gezilerde ülkedeki sanayi gelişimini ve üretim tekniklerini incelemiştir. Ayrıca Sarreguemes fabrikalarına İngiliz işçiler istihdam edilmiş ve üretimi ilerletecek teknikler fabrikaya adapte edilmiştir. 1835'e kadarki dönemde fabrika yeni atölyeler, değirmenler ve makineler ile satın alınan yeni arazilerle beraber müşterilerini artırmış, 1836'da Utzschneider'in ayrılmasından sonra Alexandre de Geiger üretimi devralmıştır (Decker, 2014: 386-387). Kentte önemli bir yere sahip olan Geiger, 1837'de fabrikayı Villeroy&Boch ile birleştirmiş böylece üretim Sarreguemes dışındaki fabrikalara da yayılmıştır. 1871'de Paul de Geiger tarafından devralınan fabrikada, İngiliz etkili buharlı motorlar, kömür kullanımı, fırınlar ve yüksek bacalar ile üretim ileri bir seviyeye taşınmıştır. Mütevazı bir fabrika olarak kurulan Sarreguemes fabrikaları, 1900'lü yıllarda neredeyse 15000 ton malzeme üreten bir fabrika haline gelmiştir (Decker, 2014: 390-391). 1913'te Utzschneider et Cie olarak ikiye bölünerek üretime devam eden Sarreguemes fabrikaları, 1919'da Cazal ailesi tarafından 1940'lara kadar Digoin'de üretime devam etmiştir. Daha sonrasında da Sarreguemes fabrikaları, farklı isimlerle üretimini sürdürmüştür. Fabrikada yapılan üretimde, Avrupa müşterilerini de çekmek adına kalay sırlı seramikler yerine daha az gözenekli, ince ve hafif hamur tercih edilmiştir. Hamurun yumuşak ve daha plastik formda olması, kalıplama yapmayı kolaylaştırmıştır. Bu şekilde yarı saydam ve opak porselen üretimi yapılmıştır. Dönemin gümüş eşyalarını kopyalayarak ince işçilikli üretimler gerçekleştirilmiştir. İngiliz etkileri üretim teknikleri ile beraber dekorasyonda da kendini göstermiştir. Üretimdeki en dikkat çekici yenilik sanayinin gelişmesiyle birlikte çalışanların sanatsal yeteneğinden çok, kopyalama tekniğiyle baskı yapmak olmuştur. Böylelikle aynı dekor, düşük maliyetli ve daha pratik şekilde seri olarak çok sayıda üretilebiliyordu. Fabrikalarda üretilen bu mallar, opak porselen olarak tanımlanmış ve çoğunlukla da Opaque de Sarreguemes damgaları taşımaktaydı (Decker, 2014: 386-391; Meriç, 2021: 115-116).

"Opaque de Sarreguemes" damgasının okunduğu Balatlar örneklerinin çoğu, kalıpla kabartma tekniği ile bitkisel kompozisyonların oluşturulduğu porselen kâselerdir (Görsel 3a, b,c). Ayrıca kaide kısmı eksik olan tek bir örnekte kabartma ile oluşturulan bitkisel bezemelerin üzerinin boya ile renklendirildiği dikkat çekmektedir (Görsel 3g). Bu bezeme tekniğine boyalarla yapılan şerit

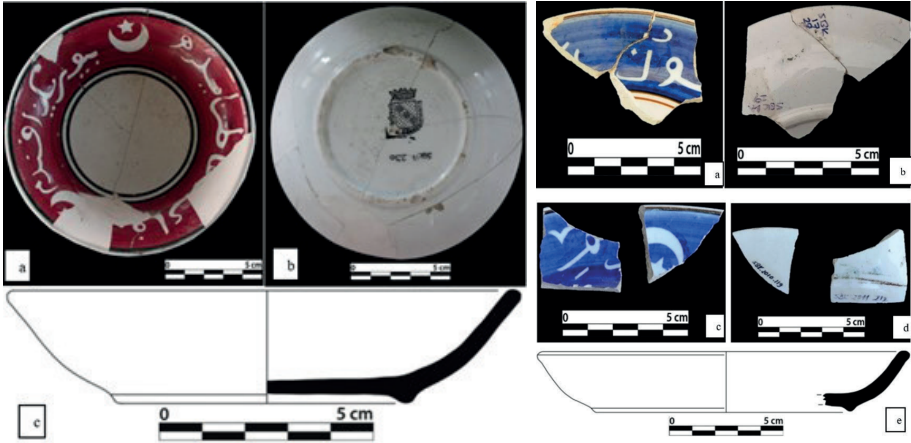
bezemelerin eklendiği kâseler de örnekler arasındadır (Görsel 3d, e, f). Tek bir örnekte de tabağın iç kısmına sır altına boyalarla uygulanan çelenk motifi dikkat çekmektedir (Görsel 3h).

Bu eserler arasında Sarreguemines porselen fabrikasında üretilmiş 1 adet porselen fincan tabağı ve bu tabağın benzerine ait parçalar (dip kısmı eksik olduğu için üretildiği fabrikaya ait damga tespit edilememiş) Osmanlı pazarı için üretilmiş olması bakımından önem arz etmekte ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Tama yakın halde bulunan fincan tabağının iç kısmında kırmızı zemin üzerine işlenen ay yıldız motifleri ve Osmanlıca yazılmış “buyrunuz efendim” ve “sefa-i hatir ile” ifadeleri dikkat çekmektedir (Görsel 4). Mavi zemin üzerine benzer bezemelerin işlendiği eserin 4'te birine yakın kısmı dört parça halinde bulunmuştur. Bu eserde de mavi zemin üzerindeki yazıt dikkat çekmekle beraber parçaların eksikliği nedeniyle bu yazıtta ait birkaç harf görülmektedir (Görsel 5). Her iki eser de beyaz hamurlu renksiz şeffaf sır altına bezemelerin işlendiği, geniş alçak halka kaideli, yayvan gövdeli, düz ağızlı fincan tabağı formundaki eserler olup benzer ölçü özelliklerine sahiptir (Ağız çapları: 11.8 ve 16 cm, Dip/Kaide Çapı: 6.8 cm, Yükseklik: 2.6 ve 3 cm, Cidar kalınlıkları: 0.38 ve 4 cm). Bu eserler, Balatlar kazısında tespit edilen Geç Osmanlı döneminde kullanılan Rum-Ortodoks mezarlık alanında (XIV No.lu Mekân, IVN No.lu Açma) bulunmuştur. Balatlar kazısında yazıtlı ay-yıldızlı porselenlerin yanı sıra Fransa'dan ithal edilen çeşitli bezeme tekniğiyle oluşturulan başka desenlerin de görüldüğü çok sayıda porselen ve porselen parçası gün ışığına çıkarılmıştır. Burada bulunan ithal porselenlerin bir grubunu da aynı yüzyılda İngiltere'den ithal edilen porselenler oluşturmaktadır. İngiltere'den ithal edilen porselenlerin yoğunluğu Fransa'dan ithal edilen örneklerden daha fazladır. Bu yoğunluk ülkeler arasındaki rekabette kimin daha önde olduğunun da göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim 1802 yılında Sinop'a konsolos olarak atanan Pascal Faurcade Osmanlı-Fransız ticaretinin gelişmesi için çok çaba harcamış, bir yandan da İngiltere ve Rusya ile rekabete girmiş fakat başarısızlığa uğrayarak Anadolu'yu terk etmiştir (Gök İpekçioğlu, 2018: 337). Görüldüğü gibi Balatlar kazısında bulunan bu eserler, bir liman kenti olan Sinop'un Osmanlı dönemindeki ticari faaliyetlerini ve ülkeler arasındaki rekabeti de yansıtan önemli bir veri kaynağıdır.

Görsel 3: Opaque de Sarreguemines damgasının görüldüğü porselen örnekleri.

Görsel 4: Ay yıldızlı porselen fincan tabağı ve çizimi.

Görsel 5: Ay yıldızlı porselen fincan tabağı parçaları ve çizimi.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Balatlar örnekleri çıkış noktası alınarak incelenen Osmanlı pazarı için üretilmiş porselen eserlere bakıldığında, bu eserlerde “ay-yıldız”ın vazgeçilmez bir motif olarak uygulandığı dikkati çekmiştir. Tarihsel süreçte birçok medeniyetin ay ve yıldız hem ayrı ayrı hem de bir arada kullandığı bilinmektedir. Kullanılan her dönemde bu motiflere çeşitli sembolik anlamlar yüklenmiştir⁵. Osmanlı döneminde hilal, İslam dini ile özdeşleştirilmiştir (Özgür Yıldız-Eryılmaz, 2023: 37). Nitekim bu dönemin birçok dini yapısında, hilal yıldız ile birlikte ay-yıldız motifi olarak uygulama alanı bulmuştur (Özgür Yıldız-Eryılmaz, 2023: 53-72). Bununla beraber ay-yıldız motifi Osmanlı bayrağında da görülmektedir. Osmanlı döneminde bayraklarda ay-yıldızın yaygın kullanımı 18. yüzyıla tekabül etse de

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Şenay Özgür Yıldız-Halil İbrahim Eryılmaz, Türk İslam Sanatında Ay Yıldız Sembolizmi, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2023.

belgeler, bu motifin bayraklarda kullanımını 16. yüzyıla kadar indirmektedir. Bu motif, III. Mustafa döneminde (1757-1774) devletin sembolü olarak kabul edilmeye başlamıştır. I. Abdülhamid (1774-1789) ve III. Selim (1789-1807) döneminde çıkarılan kanun ile ay-yıldız sembolü resmiyet kazanmıştır. Böylece Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı padişahlarının arması olarak tanınan hilalin yanına yıldız eklenerek III. Selim döneminde ilk kez resmi devlet alameti olarak kullanılmıştır⁶. Dolayısıyla ay-yıldız motifi Osmanlı pazarı için üretim yapan üreticilerin odak noktası olmuş, (Görsel 6) Avrupa'da Osmanlı beğenisine sunulmak için üretilen porselen tasarımlarında, ay-yıldız motifi bu tasarımların vazgeçilmez bir öğesi olmuştur. Çalışmaya konu olan porselen eserler de bunun önemli göstergelerindedir.

Görsel 6: 18. yy. sonu 19. yy. başı Osmanlı bayrağı (Metropolitan Müzesi) ve Ay-yıldız motifinin görüldüğü porselen tabak.

Araştırmamızın konusunu oluşturan yazıtlı, ay-yıldızlı porselen tabakların benzer örneklerine Smyrna Agorası (Meriç, 2021: 118), Beyrut (Gottwalles, 2017: 254), Stratonikeia⁷ vb. kazılarda da rastlanmış olup çeşitli müze koleksiyonlarında (Samsun Müzesi⁸, Ankara Etnografya Müzesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Bayrakbilim ve Türk Bayrakları Müzesi vb.) bulunduğu da bilinmektedir (Görsel 7). Bunun yanı sıra Geç Osmanlı döneminde ülkemizde bazı mimari eserlerin şerefe altlarına bezeme unsuru olarak (bacini) Avrupa porselenleri yerleştirilmiştir⁹ (Eroğlu Bilgin, 2022: 431-463; Polat-Orhanlı, 2020: 672-701; Polat, 2021, s 1117-1145). Mimari bezeme unsuru olarak uygulanan Avrupa

6 Detaylı bilgi için bkz. Semavi Eyice, "Ay-Yıldız'ın Tarihi Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı (1983-1987), S. 13, s. 45-46; Semavi Eyice, "Ayyıldız", TDV İslam Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1991, s. 297-298; Şenay Özgür Yıldız-Halil İbrahim Eryılmaz, Türk İslam Sanatında Ay Yıldız Sembolizmi, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2023; Elif Çetin, "Osmanlı Bayraklarında Ay ve Ay Yıldız", Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 2022, C.1, S. 83, s. 81-105; Mahmut Enes Soysal, "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 42, 2010, s. 209-239.

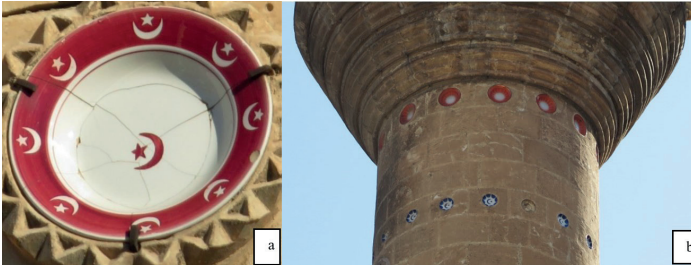
7 https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/stratonikeia-antik-kentinde-osmanli-donemine-ait-ay-yildizli-seramikler-bulundu_3_1361359.html (Erişim Tarihi: 1.8.2023).

8 Samsun Müzesi koleksiyonunda kâse formundaki benzer örneğin bulunduğu bilgisini benimle paylaşan ve eserin fotoğrafını gösteren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Gülgün Koroğlu'na bir kez daha teşekkürlerimi sunarım.

porcelainleri arasında Osmanlı pazarı için üretilmiş ay-yıldızlı porcelenlerin olduğu da (Gaziantep Şirvani Camii minaresi şerefe altı, Mevlid-i Halil Camii minaresi şerefe altı) tespit edilmiştir (Görsel 8) (Orhanlı, 2018: 61; Polat, 2021: 1142). Ayrıca müzayedelerde çeşitli fabrikalarda üretilmiş benzer ay yıldızlı porcelenler günümüzde de satışa sunulmaya devam etmektedir¹⁰(Görsel 9).

Görsel 7: a- Smyrna Agorası Kazısı Sarreguemines üretimi Ay yıldızlı porcelen tabak örneği; b- Beyrut Kazısı Sarreguemines üretimi Ay yıldızlı porcelen tabak örneği; c- Stratonikeia örneği.

Görsel 8: a. Gaziantep Şirvani Camii minare şerefe altındaki ay-yıldızlı porcelen tabak. b. Mevlid-i Halil Camii minare şerefe altındaki ay-yıldızlı porcelen tabaklar.

Görsel 9: Müzayedelerde satışa sunulan ay yıldızlı porcelenlere örnekler.

9 Bu uygulama Anadolu'da Selçuklu devri ile başlamış, Beylikler ve Erken Osmanlı dönemi yapılarında da devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Tümay Polat-Oktay Orhanlı, "Adıyaman Camilerinde Süsleme Unsuru Olarak "Bacını" Uygulamaları", Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 35, 2020, s. 672- 701; Oktay Orhanlı, Anadolu Türk Mimarisinde Bezeme Unsuru Olarak Seramik Kullanımı, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018.

10 <https://www.levant.com.tr/urun/3244062/osmanli-pazarina-yapilmis-kenarları-ayyıldızlı-avrupa-uretici-damgali-porcelen>; <https://www.ekergallery.com/urun/2255402/ay-yıldızlı-yazılı-tabak-belcika-imalati-beyaz-hamur-beyaz-astar-seffaf-sırlı>; <https://www.ekergallery.com/urun/2255403/ay-yıldızlı-tabak-belcika-imalati-osmanli-pazarı-icin-ozel-yapim-beyaz-hamur-be>; <https://www.hilalmuzayede.com/urun/4188793/osmanli-ay-yıldız-tabak-avrupa-porcelen-imalat-damgali-osmanli-pazarı-icin-ozel>; <https://www.hilalmuzayede.com/urun/3243144/ay-yıldız-tabak-avrupa-porcelen-imalat-damgali-osmanli-pazarı-icin-ozel-mamulat>; <https://www.hilalmuzayede.com/urun/4069986/ay-yıldız-kallavi-boy-kase-avrupa-porcelen-imalat-damgali-osmanli-pazarı-icin-o>; <https://www.hilalmuzayede.com/en/product/4069992/ay-yıldız-kase-avrupa-porcelen-imalat-damgali-osmanli-pazarı-icin-ozel-mamulat>; <https://www.hilalmuzayede.com/en/product/3495216/ay-yıldız-kase-avrupa-porcelen-imalat-damgali-osmanli-pazarı-icin-ozel-imalat>; <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331782/ay-yıldız-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarına-ozel-yapim-avrupa-imal>; <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331783/ay-yıldız-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarına-ozel-yapim-avrupa-imal>

Görsel 10: Hand-painted tekniği ile bezenmiş ay yıldızlı porselen örnekleri.

Müzayedelerde yer alan Osmanlı beğenisini yansıtan örnekler arasında hand-painted tekniği ile bezenmiş örneklerde de ay yıldız motifinin bitkisel bezemelerle bir arada kullanıldığı dikkat çekmektedir (Görsel 10). Balatlar porselen buluntuları arasında da İngiltere üretimi hand-painted tekniği ile yapılmış bitkisel bezeme kompozisyonunun görüldüğü çok sayıda porselen eser gün ışığına çıkarılmıştır (Gök, 2018: 340; Demir, 2023: 81-82).

Buna ek olarak bu eserlere Osmanlıca yazıtların eklenmesi ve bu yazıtlarda okunan iyi temenni yazıları, Osmanlı pazarındaki talebi artırıcı önemli detaylar olarak değerlendirilebilir. Balatlar örneklerinin birinde “buyrunuz efendim” yazısı okunmuş, tespit edilen benzer örneklerde de bu temenni yazısının yanı sıra “afiyet olsun efendim”, “sefa-i hatır ile” gibi iyi dilek yazıları okunmakta olup sadece ay-yıldız motiflerinin olduğu örnekler de görülmektedir.

Sonuç

1760 yılında ortaya çıkan Sanayi Devrimi'nin, 1838'de imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'nın doğurduğu sonuçlardan biri de 19-20. yüzyıllarda Osmanlı pazarı için üretilmiş çeşitli materyallerle hazırlanmış eserlerdir. Ticari kaygılarla üretilmiş bu eserlerin bir grubunu da çalışmada odaklanılan yazıtlı, ay-yıldızlı porselenler oluşturmaktadır. Bu porselenler, ülkemizde yapılan birçok arkeolojik kazıda gün ışığına çıkarılan buluntular arasında kendini göstermekle beraber tüm bunlar, bulunulan yerin ticari ilişkileri hususunda bir veri kaynağı oluşturmuştur. Balatlar örnekleri ve benzer örneklerdeki üretici damgaları incelendiğinde bunların daha çok Fransa, İtalya, Belçika fabrikalarında üretildiği anlaşılmıştır. Bu eserler, çeşitli müze koleksiyonlarında bulunmasının yanında müzayedelerde satışa sunulan eserler arasında yoğun şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla bu eserler halen ticari faaliyetlerde rol almaktadır. Ayrıca ay-yıldızlı porselenler birçok Avrupa porseleni gibi mimari yapılarda bezeme unsuru olarak da kullanılmıştır. Tarihsel süreçte birçok medeniyetin çeşitli anlamlar yükleyerek kullandığı ay, yıldız, ay-yıldız motifleri Osmanlı döneminde öne çıkmış olup günümüzde vazgeçilmez bir sembol olarak sanat eserleri üzerinde uygulanmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Berkol, C. (2019). Ayak İzinin 10000 Yıllık Öyküsü ve Osmanlı Uygarlığında Ayakkabı, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bryer, A. & Winfield, D. (1985). The Byzantine monuments and topography of the Pontos. Washington D.C.
- Çetin, E. (2022). Osmanlı bayraklarında ay ve ay yıldız. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 1 (83), 81-105.
- Darkot, B. (1967). Sinop. İslam Ansiklopedisi, 10, 638-688.
- Decker, E. (2014). L'industrialisation de la Production de Ceramique au XIXe siecle: la Faïencerie de Sarreguemine de 1790 à 1914. Memories de l'Academie Nationale de Metz.
- Demir, D. (2023). Balatlar Kazısı Geç Osmanlı Mezarlığından Seramik ve Porselen Buluntular [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eroğlu Bilgin, S. (2022). Bacini: Gaziantep örnekleri üzerine bir değerlendirme. Bir Ömür Urfa: A. Cihat Kürkçüoğlu Armağanı, 431-463.
- Eyice, S. (1983). Ay-Yıldız'ın tarihi hakkında. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı, S. 13, 45-46.
- Eyice, S. (1991). Ayyıldız. TDV İslam Ansiklopedisi, 4, 297-298.
- Gök-İpekçioğlu, S. (2018). Sinop Balatlar Yapı Topluluğu'nda ortaya çıkarılan Avrupa seramiklerinin batı Karadeniz ağı içerisindeki yeri. Sanat Tarihi Dergisi, 27 (2), 331-347.
- Homsy Gottwalles, G. (2017). "Beyrouth post-médiévale. Étude de cas: la céramique", Glazed Pottery Of The Mediterranean and the Black Sea Region, 10th-18th Centuries, (Ed.Sergei Bocharov, Véronique François ve Ayrat Sitdikov), Kazan-Kishinev, 245-256.
- Köroğlu, G. & İnanan, F. (2017). Sinop Balatlar kilise kazılarında ortaya çıkarılan seramikler. Uluslararası Ortaçağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi, 1, 319-327.
- Köroğlu, G., Yıldırım, Y. S., Kan Şahin, G., Hetto, O. (2021). Dünü ve bugünüyle Balatlar kilisesi kazıları. Sinop Kültür ve Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 1, 75-86.
- Köroğlu, G., İnanan, F., Hetto, O. (Ed.) (2023). Sinop-Balatlar kazısı ve buluntuları I, KİTABEVİ Yayınları.

Meriç, Z. A. (2021), Smyrna/İzmir Agorası Buluntuları Işığında Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletleri Arasındaki Seramik Ticareti (16.-19. Yüzyıl) [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Meriç, Z. A. (2022). Avrupa'dan Osmanlı topraklarına ithal edilen seramikler (16-19. yüzyıl), AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 10 (26), 155-182.

Öz, M. (2009). "Sinop", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 37, 253.

Özgür Yıldız, Ş. & Eryılmaz, H. İ. (2023). Türk İslam sanatında Ay Yıldız sembolizmi, İlahiyat Yayınları.

Soylu Yılmaz, S. (2023). Hristiyan mezar gelenekleri-Sinop Balatlar kilisesi örneği (5-20. Yüzyıllar). Nobel Bilimsel Eserler Yayınları.

Soysal, M. E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 17 (42), 209-239.

Tokgöz, E. (2000). 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18 (2), 356-376.

Yaşayanlar, İ. (2015). Tanzimat döneminde Sinop limanını hinterlanda bağlayan modern yol ağının tesisi. OÜSBAD, 5 (12), 196-212.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Görsel 1: Sinop Balatlar Kilisesi Kazı Arşivi.

Görsel 2: Sinop Balatlar Kilisesi Kazı Arşivi.

Görsel 3: Yazarın kişisel arşivi.

Görsel 4: Yazarın kişisel arşivi.

Görsel 5: Yazarın kişisel arşivi.

Görsel 6: a. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/27901> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

b. <https://www.bayrakmuzayede.com/osmanli-pazarina-uretilmis-ayyildiz-el-boyama-tabak.html> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

Görsel 7: a. Meriç, 2021: 118.

b. Gottwalles, 2017: 250.

c. https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/stratonikeia-antik-kentinde-osmanli-donemine-ait-ay-yildizli-seramikler-bulundu_3_1361359.html (Erişim Tarihi: 1.8.2023).

Görsel 8: a. Orhanlı, 2018: 61; b. Polat, 2021: 1142.

Görsel 9: a. <https://www.hilalmuzayede.com/urun/4069986/ay-yildiz-kallavi-boy-kase-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-o> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

b. <https://www.hilalmuzayede.com/en/product/4069992/ay-yildiz-kase-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel-mamulat> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

c. <https://www.hilalmuzayede.com/en/product/3495216/ay-yildiz-kase-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel-imalat> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

d. <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331782/ay-yildiz-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarina-ozel-yapim-avrupa-imal> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

e. <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331783/ay-yildiz-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarina-ozel-yapim-avrupa-imal> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

f. <https://www.ekergallery.com/urun/2255403/ay-yildizli-tabak-belcika-imalati-osmanli-pazari-icin-ozel-yapim-beyaz-hamur-be> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

g. <https://www.hilalmuzayede.com/urun/3243144/ay-yildiz-tabak-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel-mamulat> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

h. <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331783/ay-yildiz-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarina-ozel-yapim-avrupa-imal> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

ı. <https://www.hilalmuzayede.com/urun/4188793/osmanli-ay-yildiz-tabak-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

i. <https://www.sancakmuzayede.com/urun/3331782/ay-yildiz-tabak-kase-ve-cerezlik-19-yy-osmanli-pazarina-ozel-yapim-avrupa-imal> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

Görsel 10: a. <https://www.antalyamuzayede.com/urun/3769748/osmanli-ay-yildiz-tabak-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

b. <https://www.ekergallery.com/urun/2255407/ay-yildiz-iki-adet-tabak-avrupa-imalati-beyaz-hamur-beyaz-astarli-seffaf-sirli> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

c. <https://www.hilalmuzayede.com/urun/3243143/ay-yildiz-tabak-avrupa-porselen-imalat-damgali-osmanli-pazari-icin-ozel-mamulat> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

d. <https://www.bayrakmuzayede.com/osmanli-donemi-ay-yildizli-porselen-tabak30432.html> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).

e. <https://www.ekergallery.com/urun/2255406/avrupa-uc-adet-tabak-bir-adeti-andrea-galvani-seramik-ikinci-tabak-opaque-de-s> (Erişim Tarihi: 24.7.2023).